Рыбалко М.-М. Анализ концепта SAFETY на материале американского авиационного газетного дискурса.

Статья представляет собой попытку анализа дискурсивных репрезентаций концепта SAFETY (безопасность) на материале газетных публикаций. Текстовые элементы чисто лингвистического характера рассмотрены в более широком контексте некоторых видов социального (связанного с авиацией) взаимодействия в терминах нарративной семиотической теории, предложенной Альгидрасом Ж. Греймасом. В работе изучаются особенности репрезентации концепта SAFETY в форме семантических полей (изотопий) на поверхностном дискурсивном уровне, выявляются типичные программы нарративного уровня текста и определяются базовые ценности, соотносимые с изучаемым концептом на глубинном, абстрактном уровне. Выявлены такие изотопии: работники авиационной отрасли, пассажиры, официальные лица, специалисты неавиационных отраслей, террористы, значимые вещи и предметы, меры безопасности. С некоторых пор фокус внимания сместился с оппозиции пассажиры vs террористы на люди vs вещи с акцентом на неудобствах и трудностях, причиняемых последними. На глубинном уровне интерпретации текста общие ценностные трансформации последовательно происходят между такими этапами развития ситуации: опасности – трудности обеспечения безопасности аэропорта / полета – неудобства – норма. Определение концепта SAFETY изобилует отрицательными характеристиками, источником угрозы при этом являются скорее вещи, чем люди.

***Ключевые слова**: концепт SAFETY, безопасность полетов, семиотическая теория, Альгидрас Ж. Греймас, дискурс.*

Іванна Струк
(Чернівці)

УДК 811.161.2’373.7’282.2(477.85)

ФАТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі творів буковинських письменників)

Розглянуто прояви фатичної метакомунікації у драматичному тексті, проаналізовано поняття «фатична метакомунікація», «фатична комунікація», «фатична функція», «фатична ситуація», «фатика». Описано основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, знайомство, запрошення, пропозиція, комплімент, похвала тощо. Схарактеризовано фатичну комунікацію в усному розмовному мовленні, репрезентованому у драматичному тексті – дворівневому утворенні, чітко розмежованому авторському та персональному мовленні. Визначено роль вербальних і невербальних елементів у фатичній ситуації спілкування та репрезентовано основні етапи і засоби її реалізації. Засоби фатичного мовлення розглянуто на матеріалі творів буковинських письменників – Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Синюка, творчий доробок яких найяскравіше репрезентує усно-розмовне мовлення буковинців кінця XIX – початку XX ст.

***Ключові слова:** фатична метакомунікація, фатична комунікація, фатична функція, фатична ситуація, фатика, встановлення контакту між мовцями, підтримання мовленнєвого контакту, розмикання мовленнєвого контакту.*

Постановка проблеми. Комунікативно-прагматичний напрям лінгвістичних досліджень сприяв появі праць, присвячених соціальному аспекту дискурсу, ролі чинника особистості в спілкуванні (Н. О. Безменова, Д. Г. Богушевич, В. З. Дем’янков, В. І. Жельвіс, В. А. Звегинцев, В. І. Карасик, Н. В. Павлик, О. Г. Пироженко, О. О. Селіванова, С. В. Шилова та ін.).

У психології поняття „спілкування” витлумачують по-різному: як обмін думками, почуттями, переживаннями (С. Л. Рубінштейн [9]), як один з різновидів людської діяльності (Б. Г. Ананьєв [2], Н. С. Каган [6], І. С. Кон [7], А. А. Леонтьєв [8]), як специфічну соціальну форму інформаційного зв’язку (А. Д. Урсул [10]) та ін.

На думку Л. С. Виготського, спілкування, – це втілена в системі знаків міжсуб’єктна взаємодія [5, с. 142], що передбачає наявність двох аспектів комунікації – змістового та

емоційного. Змістовий аспект репрезентований трансактивним дискурсом, мета якого – передавання інформації чи повідомлення. Функцію регулювання міжособистісних стосунків виконує інтерактивний дискурс [3, с. 650]. Комунікативну потребу в емоційному контакті забезпечує фатичне спілкування.

Фатична метакомунікація як діяльність є виявом потреби адресанта в соціальному контакті, залучення до спільної діяльності, яка є необхідною умовою ефективного обміну інформацією. Метою учасників соціальної взаємодії є організація та регулювання соціального контакту, тож фатична метакомунікація є інтеракційним спілкуванням, спрямованим на встановлення і підтримання міжособистісного контакту, на відміну від трансакційного спілкування як процесу передавання когнітивної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін *«фатична комунікація»* був уведений у науковий ужиток англійським етнологом Б. К. Малиновським у 1923 році. Вивчаючи мовленнєву поведінку представників одного з маленезійських племен, дослідник звернув увагу на те, що мовчання сприймається як знак ворожнечі, а мовлення незалежно від його тематичного наповнення та спрямованості знімає неприємну напругу, яка виникає між людьми. Після привітання йде потік мовлення, безглуздих висловлень, перелік нічим не пов'язаних подій, коментарі очевидного [15, с. 297–332]. Б. Малиновський дійшов висновку, що такі комунікативні акти відіграють найважливішу роль у соціумі, сприяючи встановленню психологічного контакту між членами одного суспільства [15, с. 315].

На думку ученого, *фатична функція* є однією з фундаментальних функцій мови, оскільки саме в ній виявляється її основне призначення – бути засобом спілкування, залучати до приємної ввічливої мовленнєвої взаємодії, створювати дружні взаємини, не маючи на меті передавання думок, ідей, інформації [16, с. 151–152].

Під фатичною функцією Р. Якобсон розуміє «повідомлення, призначене для встановлення, продовження або припинення спілкування, тобто для перевірки каналу зв'язку, а також привернення уваги співрозмовника й утримання її в разі необхідності» [11, с. 355].

У *фатичній ситуації* превалює індексальна інформація (повідомляє про психологічний склад комунікатора – його осоливості, схильності та емоційні стани), а когнітивна (фактуальна) слугує лише для того, щоб зробити мовленнєву взаємодію ситуативно осмисленою [1, с. 88]. Таке тлумачення віддзеркалює нормовану, етикетну поведінку учасників комунікативного акту.

У більшості праць *фатика* описується як «звичайна дружня розмова» [13], «світська розмова» [12], «розмови ні про що» [14]. Утім, Т. Г. Винокур уважає, що для такого виду спілкування сутнісним є активне вираження позиції мовця щодо бажання / небажання контакту через вияв співчуття / невдоволення, розуміння / нерозуміння, пошук резонансу, згоду / незгоду [4, с. 15].

Мета статті – схарактеризувати фатичну комунікацію в усному розмовному мовленні, репрезентованому у драматичному тексті. Засоби фатичного мовлення розглянемо на матеріалі творів буковинських письменників – Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевського, І. Синюка, творчий доробок яких найяскравіше репрезентує усно-розмовне мовлення буковинців кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фатичну функцію спілкування реалізують такі основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, знайомство, запрошення, пропозиція, комплімент, похвала тощо. При цьому мовні засоби фатичної комунікації поєднуються з невербальними паралінгвістичними засобами й кінетичними сигналами, що супроводжують або заміщають їх у дискурсі. Виокремлюємо три етапи фатичної комунікації:

1. ***Встановлення контакту між мовцями*** репрезентують формули вітань та звертань, що є елементами мовного етикету, які передусім сигналізують про соціальні відношення, що встановлюються в рамках комунікативного акту. Тому головним чинником, який впливає на вибір того чи іншого звертання, є соціальний статус комунікантів, ситуація спілкування.

Привітання розпочинає будь-який вид мовного спілкування, незалежно від того, були чи не були до цього представлені один одному співрозмовники. Вітання у більшості випадків слугує для вираження певного (з повагою або дружнього) відношення до адресата з метою, з одного

боку, встановити тон спілкування, необхідний для адекватного сприйняття мови, а з іншого – стимулювати вигідне для мовця відношення адресата до того, що повідомляється, сприятливу для нього реакцію.

У драматичних творах буковинських письменників найчастіше вживаються традиційні етикетні формули вітання, проте для них характерний зворотний порядок слів, що сигналізує про вікову нерівність мовців. Напр.: ВАСИЛЬ: ***День добрий вам,*** *молоді дівчата!* КАТРЯ: *Молоді, чи не молоді, а тобі, смаркачу, засі нам „день добрий" казати; бо ми з тобою на пиві не були та ні в твого смутчого батька на храму, чорт його знає, хто він* (Ю. Ф., с. 298). Такі етикетні вислови можуть мати у своєму складі мовні одиниці-варваризми, що вказують й на національну приналежність героїв, напр.: ЧОРНИЛО: ***Dziec dodry jegotoньжі panu.*** БРОНЇСЛАВ: *Спізнив ся, пане писар!* (С. В., с. 289); ШМУЛЬ: ***Дзінь добрий панам!*** *А що чувати?* ЯРОСЛАВ: *От, що чувати, то чувати, лиш біда, що Шмуля не видати!* (С. Яр., с. 251).

У ситуаціях спілкування буковинців простежуємо зв'язок формул-вітань і формул-побажань, які становлять тісну діалогічну єдність. Так, досить часто у відповідь на привітання *Доброго дня!* звучить *Дай Боже здоров'я!* Напр.: АГІТАТОР (*входить*): ***Добрий день, панове.*** ДВІРНИК І ПИСАР: ***Дай Боже здоров'я!*** (І. С., с. 160).

Для усного мовлення, представленого в творах буковинських письменників, характерним є використання стилістично знижених привітань, які притаманні невимушеному спілкуванню добре знайомих людей: ЯРОСЛАВ (*встає*): *Ааа!* ***Моє поважання!*** ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: ***Здоровенькі були, добродію!*** *Ов, плюта надворі, що аж гу! А що там чувати, добродію?* ОЛЯ (*прискакує до Добровольського, цілує в руку, примиляючись*): ***Здоровенькі, татунцю!*** ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: ***Здорова, моя кіточко!*** (С. Яр., с. 226).

У складі вітальних реплік буковинців часто фіксуємо питання *Як ся маєте?*, яке сприймається як цілковито ритуальне і не вимагає змістовної відповіді: ФАКТОР (*входить*): ***Добрий день! Як си маєте?*** ДВІРНИК І ПИСАР (*утішно подають руки*). *От бідуєм. Що май чувати у вас?* (І. С., с. 162); МАРИСЯ: ***Добрий день панове, здорові були!*** ЯРОСЛАВ (*приступає до неї*): ***А, як маєтесь,*** *наша потіхо!* (С. Яр., с. 244).

Досить часто герої драматичних творів послуговуються традиційними християнськими вітаннями, які поширені серед буковинців та галичан. У складі таких реплік драматурги використовують різні номінації на позначення лексеми *бог* (бог – *спаситель*, бог – *Ісус*), напр.: МОНАХ: ***Слава спасителю!*** *СЕКРЕТАР:* ***Вовіки слава!*** *Чи ви лиш, отче, причком не зблудили?* (Ю. Ф., с. 216); *(Входять три ріпники)* ВСЇ ТРИ: ***Слава Ісусу!*** ДАНИЛО: ***Во віки слава!*** (С. В., с. 260).

Фіксуємо розлогі привітальні конструкції, що складаються з кількох речень, поєднуючи і побажання щастя та здоров'я, і запитання *як справи?*, і прославлення-подяку Богу за зустріч з близькими людьми, напр.: ВАСИЛЬ. ***Щастя, здоров'я, з пропоєм, панство молоді! А ви, бадечку, як собі, дужі? А ви, братчики? Славлю бога, що вас здорово та мирно усіх виджу!*** ТОДІР*: Сідай, сину мій, будь ласкав, а ви з нами, свати наші годні та дорогі!* (Ю. Ф., с. 316).

Найпоширенішими невербальними складовими під час привітання є рукостискання (ремарка *утішно подають руки*), поцілунок в руку (ремарка *прискакує до Добровольського, цілує в руку, примиляючись*), уклін (*кланяється ханові до землі*) – етнічно зумовлені невербальні засоби. Нерідко маркером ввічливості при вітанні є усмішка (*Слава князеві-володареві, слава!* (***Князь усміхається приязно***) (С. Яр., с. 417); ПРАКСЕДА (***сміється***): *То ти готова любити! Я знаю, ти готова, бо ти добра донечка!* (С. Яр., с. 229).

Важливе місце у встановленні контакту між комунікантами посідають звертання. Вибір звертань-апелятивів залежить від прагматичних, соціальних та гендерних чинників.

Специфічною рисою мовлення героїв є апелятивні конструкції, побудовані на інверсії. У таких випадках власні назви супроводжуються прикладковими поширювачами (чи взаємозамінюються ними), вони передають суб'єктивне ставлення мовця до особи-адресата, і поєднуються з характеристикою за зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Конструкції такого типу встановюють контакт між закоханими, які використовують у ролі звертань-апелятивів зоонімічні та фітонімічні назви; посиленню емоцій сприяє стилістична фігура градація. Напр.: МАТЇЙ: *Тривай,* ***Тетяно, сопілочко моя золота! ластівочко моя щебетлива, мяточко моя пахуча!*** ТЕТЯНА: *Пий здоров,* ***соколе мій ненаглядний, соболю мій дорогий!*** МАТЇЙ *(подає*

чарку). Зволяй, ***горличко моя воркітлива, ти моє дороге золото!*** ТЕТЯНА (*бере): Дякую,* ***козаче мій, коханочку мій єдвабний і пишненький!*** *(Сїдають на лаву і голублять ся.)* (С. В., с. 230); ***Нє, Андрію! Нє, сизий мій! Нє, соколе мій ясний!*** *І бог мене не всилує за другого піти…* АНДРІЙ (*обіймає Малину*). ***О пташечко ти моя райськая!.. Роже ти моя маєвая!..*** (Ю. Ф., с. 322).

2. ***Підтримання мовленнєвого контакту*** найчастіше репрезентують формули вибачення, прохання, подяки.

У сучасній українській мові мовні формули *вибачення*, як правило, мають етикетний компонент – мовну форму *будь ласка*, проте в драматичних творах кінця XIX – початку XX століття такого елемента ми не фіксуємо. У досліджуваних текстах не зреалізовані формули вибачення з високою тональністю, оскільки у творах відображено розмовне мовлення. Найчастіше репліки-вибачення представлені на рівні нейтрального (БРОНЇСЛАВ: *Спізнив ся, пане писар!* ЧОРНИЛО: ***Даруйте****, jедотоньж, не щодня у пана економа хрестини* (С. В., с. 289), чи фамільярного спілкування (ЯРОСЛАВ: ***Звиніть, ласкава добродійко****, але за тими заняттями годі було навіть на світ показатись.* ПРАКСЕДА: *А де ж то ви так запрацювалися?* (С. Яр., с. 225).

Підтримання мовленнєвого контакту відбувається і завдяки *проханню*, відображеному першою реплікою-стимулом, яка спонукає співрозмовника до дії (виражена імперативною конструкцією), друга репліка-реакція може відображати згоду чи незгоду щодо виконання цієї дії. Таким чином утворюються діалогічні єдності (кілька реплік, об'єднаних одним змістом) декількох типів:

1. Діалогічна єдність складається з репліки-прохання і репліки-реакції, яка виражає згоду адресата мовлення виконати ту дію, про яку просить співрозмовник. Наприклад: СЕКРЕТАР. *Яка ж наука для мене!..* ***Тож прийди за півгодини!*** ДОВБУШ. ***Я прийду!*** *Хоть би знав, що там загину!* (Ю. Ф., с. 209); ТЕТЯНА. ***Відречи ся того двірництва****, і все гаразд буде.* ТАНАСЇЙ. ***Вже завтра відречу ся*** (С. В., с. 194). Іноді репліка-згода на прохання зреалізована як невербальний складник комунікативної ситуації, напр.: МИКИТА. ***Покажи-но, братику, ту кулю****: рад би-м її побачити.* СЕМЕН (***розперізує ся і винимає з ременя кулю***).

2. Діалогічна єдність, у якій репліка-реакція відображає категоричну незгоду на прохання, як-от: МИКИТА. ***Вертайся, Семене!*** *Гримить і блискає, аж лячно, якби світ розпадався… Се кінець світа…* ***Вернися,*** *бо марне пропадеш, зла пригодонька тебе спіткає!* СЕМЕН. ***Ні, ніколи!*** (С. В., с. 308).

3. Діалогічна єдність, що містить репліку-реакцію як непряму відмову на спонукальну дію та подяку чи побажання співрозмовникові: ХАН: ***Остань на моєму дворі, співаче!*** *Втішай моє око любим видом своїм і моє ухо чарами твойого незрівняного співу!* КОБЗАР: ***Дяка тобі велика, могутній кагане!*** *Та в мене отець і мати старенькі на родині. Помруть за мною з туги. Мушу до них вернути!* (С. Яр., с. 394); ТЕТЯНА. ***Павле, остань,*** *Христа ради!* ПАВЛО. *За все добро, що я в вашій хаті мав,* ***нехай вам Господь нагородить! Відходжу від вас лиш тому… бо… бо… занедужала моя мама****, а жаль бідну так на самоті лишати. Малого вона мене доглядала, від води і огню стерегла, отже не годить ся бідну без помочи лишати…* (С. В., с. 157–158).

Основне семантичне навантаження у репліці-прохання містять дієслова наказового способу, рідше трапляються конструкції, виражені спеціальними етикетними формулами. Наприклад, наступна фатична комунікативна ситуація відображає буковинське мовлення молодого подружжя (дружина просить чоловіка відвідати свого батька) і поєднує дев'ять реплік: репліки-стимули – прохання (1, 3, 5, 7), репліки-реакції – відповіді, спонукання до дії (2, 4, 6, 8) та дев'ята репліка, що містить згоду виконати бажання: КАТРЯ: ***Я прошу, Василю!*** ВАСИЛЬ: *Ще краще!* КАТРЯ: ***Василечку, я прошу!*** ВАСИЛЬ: *Та-бо ще краще.* КАТРЯ: ***Дорогий та любий мій Василечку, я файно прошу!*** ВАСИЛЬ: ***Та пане мій дорогий!*** ВАСИЛЬ: *А в руку поцілувати ні?* КАТРЯ: ***І в руку поцілую*** *(Цілую). Чому би я свого господаря у руку не поцілувала?* ВАСИЛЬ: *Ти моя жіночка кохана! (Цілує Катрю гарно) Тепер до тестя на пропій* (Ю. Ф., с. 314). Засобами зв'язку реплік у діалогічній єдності є інтонація та повторювані сполучники у структурі реплік, звертання з градацією емоційності та ввічливості (*Василю – Василечку – дорогий та любий мій Василечку – пане мій дорогий*).

Висловлення подяки виражені засобами категорії ввічливості, тому їх використання належить до обов'язкових етикетних настанов. У досліджуваних текстах вислови подяки герої

творів вживають як знак ввічливої згоди, напр.: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Я все вірив, що ви добрий… чесний… золотий… чоловік.* ЯРОСЛАВ: ***О, дякую за ласкаве слово!*** ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: *Радо, як свойого найближчого… ми вітали вас… добродію… в наших порогах.* ЯРОСЛАВ: ***Дякую за довір'я!*** (С. Яр., с. 272).

Подекуди фіксуємо репліки-подяки як відмову на певну пропозицію, напр.: ЗАМАШИСТИЙ: *Ну – певно! На, покуштуй тієї „хвільозохве"!* (*виймає фляшку з горівкою*). *Прошу, прошу*! *(подає Роздумовичу).* РОЗДУМОВИЧ: ***Спасибіг****! Ніяково мені пити її при роботі!* (С. Яр., с. 240). У наведеному прикладі С. Яричевський використовує вислів *Спасибіг*, первинно двослівну мовну формулу вдячності *Спаси бог* з вихідним значенням побажання спасіння богом того, кому дякували. Таку мовну формулу подяки використовують й герої творів С. Воробкевича, напр.: РІПНИКИ: *Вставай, братку! Не лежати тобі на вогкій, смердячій глині.* ДАНИЛО***: Спасибіг вам, товариші! До смерти вашої щирости не забуду*** (С. В., с. 271).

Посилення подяки відбувається за допомогою слів *щиро, сердечно, уклінно, дуже, глибоко, вельми* та ін., напр.: ЯРОСЛАВ: *Співчуваю з вами, мій пане! […]* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: ***Сердечна моя подяка вам!*** *Ох, ох, ох, коле! От мене зігнало!..* (С. Яр., с. 270); ЛЕОНТИНА: *От я і надумувалася багато, подякувала фабриці за хліб-сіль та й приїхала до тебе (сердечно) рятувати мого єдиного від смерті…* СТЕПАН: ***Дяка ж тобі вічна*** *за те діло!* (С. Яр., с. 439);

Нерідко трапляються репліки-подяки, які є реакцією на невербальну дію, описану в авторській ремарці, як-от: ДЖИМІР. Мій калфо!! Га!.. (*Джимір і пару гуцулів приклякають коло Довбуша і підводя єго – так, що він у сій і настоящій сцені як сидить*) ДОВБУШ. ***О, дякувать вам, браття, дякувать!*** (Ю. Ф., с.424).

Підтримання мовленнєвого контакту відбувається і за допомогою *компліментів*, призначення яких – зробити приємне співрозмовникові, викликати взаємну симпатію. Стиль компліменту залежить від соціального становища адресата, від характеру взаємин із ним, від ситуації спілкування.

Компліменти мають різну форму вияву у фатичній ситуації, в якій комунікативними партнерами виступають представники чоловічої та жіночої статті. У такому випадку адресати найчастіше хвалять співбесідницю за характер та зовнішній вигляд, напр.: МОРДКО: *Що вам Гнат злого учинив, що ви всї на него так гукаєте? Бідний той, сирота… Пане двірник (доливає горівки),* ***таже ви мудра голова****!* (С. В., с. 45); ГНАТ: ***Марійко, ти все така весела і жартівлива? Яка ж гарна з тебе молодиця!*** *З ким подружилась?* (С. В., с. 76–77); ШЕВИЧХА: *[…] Бо без мого чоловіка, яка вам тут може бути приємність?* КОЛОТИЛО: *Яка? Така, що* ***такої у цілім світі немає: станочок – як горсточка! оченята – як терен! личко – як рожа! усточка – як коралі! зубочки – як перла! погляд – як ангела! голосочок – як щебіт соловія!*** *Ах!..* (Ю. Ф., с. 326).

Інколи, навіть за допомогою компліментів мовці не досягають комунікативної мети, зазнають невдачі, як-от: ЯРОСЛАВ: ***Або ж ви не гарна собі панночка, що й графська дочка в кут перед вами.*** ЗАМАШИСТИЙ: ***Або ж ви не такі делікатні, як найніжніша цвіточка на лузі?*** *Чи ж ви не стоїте, щоб зробили гарну партію та й панували собі, що гей?* МАРИСЯ: *Ой, прошу! Як панове вмієте гарно щебетати! Я ж і сама знаю, яка я. І маю вже свою партію* (С. Яр., с. 248).

Для підтримання мовленнєвого контакту нерідко використовують *стимули-перепитування, що підтримують увагу*. На перший погляд, більшість питальних конструкцій побудовані за однією моделлю (1-а, 2-а питальні репліки, представлені двоскладними реченнями), проте наступні перепитувальні речення створюють низхідну градацію (3-тє речення – односкладне, 4-е представлене дієслівною лексемою). Напр.: ОЛЯ: ***Чи ви на прихильні?*** ЯРОСЛАВ: *З найбільшою певністю!* ОЛЯ: ***Чи ви нас любите?*** ЯРОСЛАВ: *Як тільки най можливіше!* ОЛЯ; ***І чи мене цінуєте?*** ЯРОСЛАВ: *Панно Олю, що се вам нині з тими? Ви слабенькі, знервовані з невисипання. Хіба ж ви не знаєте, що я вас ціню?* ОЛЯ: ***І любите?*** ЯРОСЛАВ: *В можливу міру, панно Олю…* ОЛЯ: ***А по чім же те пізнати?*** ЯРОСЛАВ: *По мені ж самім. Годі ж інакше* (С. Яр., с. 266).

У фатичному мовленнєвому процесі при підтриманні контакту важливу роль відіграють *парентези,* що слугують для привернення уваги та введення нової теми у бесіді. Такі мовленнєві

структури представлені дієслівними лексемами зі значенням сприйняття і слугують для того, щоб перевірити канал зв'язку зі співрозмовником. Контактні формули *Знаєш? Чуєш? Розумієш?* не потребують прямої (мовленнєвої) відповіді, це своєрідні вигукові вставні побудови, здатні стимулювати рецептивну та когнітивну діяльність співрозмовника, регулювати процеси мовленнєвого спілкування, напр.: ПРАКСЕДА: ***Чуєш****? Боже мій! Він тепер до газети!* ***Чуєш, старуне! Що робити з тим бовдуром***? ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*здивовано*): *З яким бовдуром, добродію?* (С. Яр., с. 229). ДВІРНИК: *Перевідай ліпше та кажи купцям, що я єго грунт уже згодив.* ***Розумієш****?* 2-Й ПРИСЯЖНИЙ. *Гай-гай. Ви маєте грунт продати, не Гора* (І. С., с. 158).

3. ***Розмикання мовленнєвого контакту*** значною мірою є ритуалом, в якому певний набір етикетно закріплених елементів омовлює ситуацію прощання.

У творах буковинських письменників найчастіше фіксуємо такий завершальний комунікативний етап, на якому відбувається обмін прощальними привітаннями, стереотипними формулами прощання: ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ: ***Здорові були, добродію, здорові!*** ПРАКСЕДА: ***А не минайте нас!*** ОЛЯ! ***До побачення!*** (С. Яр., с. 228). Нерідко при прощанні вербальний зміст висловлення повторює невербальний комунікативний складник, напр. : ПРАКСЕДА: *Ото! Поскочили одною ногою, не загрілись таки й гаразд, та й вже і втікають!* ЯРОСЛАВ: *Мушу, моє панство, мушу! Маю поважну орудку.* (*Прощаєся. До Пракседи,* ***цілуючи її в руку***). ***Цілую руці і поручаюсь ласкавій пам'яті*** (До Олі). ***Моє поважання!*** (До Добровольського). *Слуга і підніжок!*

У творах Ю. Федьковича фіксуємо специфічні для буковинців прощальні побажання, які не завжди вимагають комунікативної реакції адресата. Напр.: МОНАХ: ***Бувайте ж ви здорові в добрий час! Та не забудьте часом і за нас!*** (Ю. Ф., с. 217).

При розмиканні контакту важливу роль виконують невербальні компоненти, найбільш поширеними серед яких у драматичному тексті, є прощальний поцілунок в руку (мали змогу спостерігати у вище розглянутій комунікативній ситуації) та поклін, напр.: ЯРОСЛАВ: *Я вже казав і додержу обіцянки.* ШМУЛЬ: *То я можу відійти!* ***Дай Боже здоров'я (кланяєсь раз у раз). Покланяюсь панам! Добраніч!*** *(Виходить)* (С. Яр., с. 257).

Розмикання мовленнєвого контакту передбачає також *прощання* батьків і дітей під час благословення. Комунікативні ситуації складають репліки-прохання благословення і репліки батьківського благословення. Такі фатичні ситуації обов'язково супроводжують тактильні невербальні компоненти, зокрема рукостискання, поцілунок в руку, напр. ЯРОСЛАВ (*цілує Пракседу в руку, бере Олю за руку, вона соромиться, приступають до Пракседи*): ***Благословіть нас, добродійко наша!*** ПРАКСЕДА: ***Благословляю вас, дітоньки мої.*** ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ (*підняв обі руки*): *Благословляю вас і я любі мої.* (*Благословить, Оля цілує руки, Ярослав їх стискає*) (С. Яр., с. 275).

Подекуди на знак вдячності діти висловлюють батькам доброзичливі побажання, які є виявом поваги до адресантів, напр.: ДАНИЛО: *Дєдю, нене!* ***Благословіть нас!*** *(Бере Олену за руку і обоє клякають перед родичами).* ІЛАШ І ГАФІЯ: ***Боже вас благослови, дїточки!*** ДАНИЛО: ***Аби ваша душа межи солодкими медами –*** ОЛЕНА: – ***і пахучими ладанами спочивала*** *(Цїлують їм руки)* (С. В., с. 279).

Висновки дослідження та **перспективи подальших наукових розвідок.** Специфіку драматичного тексту як своєрідного відтворення інтеракційного спілкування зумовлюють комунікативні епізоди фактичного спілкування, характерною ознакою якого є спрямованість комунікативних дій співрозмовників, перш за все, на факт здійснення міжособистісного контакту. Фатична комунікація відбувається на етапі встановлення, підтримання та розмикання мовленнєвого акту, її реалізують такі елементи комунікативних ситуацій як звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, знайомство, запрошення, пропозиція, комплімент, похвала тощо. Фатичне мовлення, яке забезпечують вербальні і невербальні складники спілкування, розкриває кожного героя твору як мовну особистість і забезпечує комунікативну потребу мовця в емоційному та соціально-психологічному контактах. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на вивчення інших типів комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнабаева Л. А. Коммуникативно-прагматические функции фатических высказываний / Л. А. Азнабаева // Филол. науки. – 1992. – № 5–6. – С. 88–95.

2. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания [Текст] : избранные психол. труды / Б. Г. Ананьев ; ред. А. А. Бодалев; Академия педагогических и социальных наук, Московский психолого-социальный ин-т. – М. : [б.в.] ; Воронеж : [б.в.], 1996. – 384 с. – (Психологи отечества : избранные психологические труды : В 70 т.).
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1988. — 341 с.
4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 176 с.
5. Выготский Л. С. Индивид и общение / Л. С. Выготский. – М. : Прогрес, 1983. – 258 с.
6. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
7. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – Воронеж : МОДЭК, 1999. – 560 с.
8. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1965. – 246 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
10. Урсул А. Д. Природа информации: философский очерк / А. Д. Урсул ; Челяб. гос. акад. культуры и искусств ; Науч.-образоват. центр "Информационное общество" ; Рос. гос. торгово-эконом. ун-т ; Центр исслед. глоб. процессов и устойчивого развития. – 2-е изд. – Челябинск, 2010. – 231 с.
11. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: „за" и „против". – М. : Прогресс, 1975. – С. 350–377.
12. Bach K. Speech Acts and Pragmatics / K. Bach // Blackwell Guide to the Philosophy of Language, 2003. – URL : http://userwww.sfsu.edu/kbach/ Spch.Prag.htm
13. Joos M. The Five Clocks / M. Joos // International Journal of American Linguistics. – Part. 5. – Vol. 28. – № 2. – 1962. – P. 133–149.
14. Leech G.N. Principles of Pragmatics / G.N. Leech. – London, New York : Longman, 1983. – 250 p.
15. Malinowski B. The Problem of Meaning in Primitive Language / B. Malinowski // C.K. Ogden, J.A. Richards. The Meaning of Meaning : 9th ed. – New York, London, 1953. – P. 296-336.
16. Malinowski B. Phatic communion / B. Malinowski // Communication in face-to-face interaction. – Harmondsworth, 1972. – P. 146–152.

Список умовних скорочень

І. С. – Синюк І. Мужики (Сільський образок в 3 діях) / Іван Синюк // Письменники Буковини початку ХХ століття. – К : Держ. вид-во Художньої літератури, 1958. – С. 154–176.

С. В. – Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Вид-во товариства „Просвіта", 1911. – Т. 3 : Драматичні твори. – 421 с. – (Руська письменність).

С. Яр. – Яричевський С. Твори у 2-х т. Том 2. – Сильвестер Яричевський / [Упоряд. Магдалина Ласло-Куцюк. – Бухарест : „Критеріон", 1978. – 503 с.

Ю. Ф. – Федькович Ю А. Твори в 2-х т. Т. 2. – Юрій Федькович. – К. : Дніпро,1984. – 463 с.

Струк Иванна. Фатическая коммуникация в драматическом тексте (на материале произведений буковинских писателей).

В статье рассмотрены проявления фатической метакоммуникации в драматическом тексте, проанализированы понятия „фатическая метакоммуникация", „фатическая коммуникация", „фатическая функция", „фатическая ситуация", „фатика". Описаны основные элементы коммуникативных ситуаций: обращение, приветствие, прощание, извинение, благодарность, пожелание, знакомство, приглашение, предложение, комплимент, похвала и т. д. Охарактеризовано фатическую коммуникацию в устной разговорной речи, представленной в драматическом тексте – двухуровневом образовании, где четко разграничены авторская и персональная речь. Определена роль вербальных и невербальных элементов в фатической ситуации общения и представлены основные этапы и средства ее реализации. Фатическая речь рассмотривается на материале произведений буковинских писателей – Ю. Федьковича, С. Воробкевича, С. Яричевского, И. Синюка, творчество которых ярко представляет устно разговорная речь буковинцев конца XIX – начала XX в .

Ключевые слова: *фатическая метакоммуникация, фатическая коммуникация, фатическая функция, фатическая ситуация, фатика, установления контакта между говорящими, поддержание речевого контакта, размыкание речевого контакта.*

Struk Ivanna. Phatic Communication in Drama Text (based on the works of Bukovynian writers).

Examining the instances of phatic communication in drama, the article offers the analysis of the concepts of phatic metacommunication, phatic communication, phatic function, phatic situation, phatics. The basic elements of communicative situations are described: salutation, greeting, farewell, apology, gratitude,

wishes, introduction, invitation, suggestion, compliment, praise etc. Phatic communication in spoken colloquial speech represented in drama text, a two-level formation, is specified with distinguishing among author's speech and personal speech. The role of verbal and non-verbal elements in phatic communicative situations is defined, main stages and means of its actualization are presented. Phatic speech means are examined in works by the Bukovynian writers whose creative heritage most clearly represents the oral spoken language of the Bukovyinians from the late 19th to the early 20th centuries: Yu. Fedkovych, S. Vorobkevych, S. Yarychevskyi, I. Syniuk.

Key words: *phatic metacommunication, phatic communication, phatic function, phatic situation, phatics, establishing contact between the speakers, maintaining verbal contact, verbal contact release.*

Марія Ткачівська
(Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2: 811.112.2

МОВА ГНІВУ АБО ВЕРБАЛЬНЕ ОПОГАНЕННЯ

Окреслено поняття «емоційне розкріпачення», «мова гніву», «вербальне опоганення». З'ясовано специфіку та засоби вербального опоганення. Подано класифікацію лексичних одиниць на позначення негативної характеристики жінки та наведено відповідні приклади. Дослідження здійснено на основі банку даних інституту німецької мови в Маннгаймі та німецькомовних словників лайливої лексики, у тому числі інтернет-словників. До уваги взято також діалекти, які тільки вказують на свою присутність у загальному корпусі інвективи на позначення жінки. Проте вони не є статистично значущими і належать до периферії відповідних семантичних підгруп. Результати дослідження обґрунтовано за допомогою статистичних даних. На основі опрацьованого матеріалу сформульовано висновки, в яких зазначено, що позначення негативних характеристик жінки в німецькій мові передусім асоційовано з її зовнішністю, моральними якостями та розумовими здібностям, меншою мірою – віком, домінантністю, надмірною балакучістю, плаксивістю тощо. Тема є малодослідженою і потребує подальшого аналізу.

Ключові слова*: вербальне опоганення, мова гніву, емоційне розкріпачення, класифікація, семантичні підгрупи, характеристика.*

Постановка проблеми та тлумачення основних понять. Існує багато причин уведення людини у стан гніву та люті, який виражається як невербальними, так і словесними засобами. Стан гніву потребує емоційного розкріпачення. Його основним виразником є мова гніву. Ядерною частиною мови гніву є вербальне опоганення. *Словесне* або *вербальне опоганення*– це лексичне оформлення заниженої оцінки з метою применшення, очорнення, зганьблення, спаплюження, плямування, зневажання та компрометування людини або групи людей, об'єктів неживої природи, а також приниження значення події, ситуації тощо. Оскільки гнів має різну шкалу вираження, для нього характерна широка палітра словесного оформлення. Саме аналіз лексичного матеріалу як вербалізації гніву є малодослідженою ланкою сучасного мовознавства, яка потребує ширших наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербальне опоганення має різні відтінки та засоби виявлення, хоча в науковому обігу як поняття нами не зустрічалося. У наукових дослідженнях лексичні одиниці на позначення заниженої оцінки людини (предмета, явища тощо) та її образи розглядається як лихослів'я (використання паплюжної, сороміцької, непристойної лексики), табуйована лексика (заборонена етикетом, цензурою, частиною суспільства або суспільством в цілому), обсценна лексика (від лат. obscēnus – непристойний; образливий, лайливий), інвектива (від лат. invectivus – лайливий; позначає зневагу, образу, кривду), пейоратив (від лат. pejor - гірший; позначає осудження, знищення), а також їх ширше, у тому числі, літературне представлення, наприклад, памфлет, діатриба (від. лат. diatriba та грец. букв. diatribe – розтирання; гнівний виступ, гнівна звинувачувальна усна або письмова промова) та ін. Різновекторні характеристики лексичних одиниць на позначення заниженої оцінки людини розглядали такі українські та зарубіжні вчені, як В.Мокієнко, Т.Нікітіна, В.Хімік, Б. Успенський, В. Биков, В. Жельвіс, Л.Ставицька, О.Гаврилів, М.Лесюк, О.Голод, Л.Білоконенко,